

УДК 37. 036 : 3732 : 373. 3

Кочерга О.В.
м. Київ

ПСИХОГОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ТА ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ДОШКІЛЬНОЇ І ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

У статті розглядаються основні проблеми сучасної дошкільної і початкової освіти у становленні творчої особистості учнів. На підставі вивчення їх психофізіологічних особливостей аналізується система взаємодії переходу від дошкільної освіти до початкової, визначаються їх сутнісні ознаки відмінностей у зв'язку з переходом до 12 річного навчання в школі. Пропонуються поради вчителям початкових класів щодо роботи з дітьми шестирічного віку.

Становлення сучасної системи освіти в Україні потребує нових підходів та засад у створенні її моделі та стратегії розвитку у ХХІ столітті. Зрозуміло, що система освіти є цілісний механізм, що складається з певних підсистем: домашньої освіти, дошкільної, початкової, середньої, спеціальної, вищої, післядипломної освіти. Кожна з підсистем повинна спрямовувати людину до розкриття її творчих можливостей.

Відомо, що починати цю роботу не пізно ніколи, але треба враховувати сенситивні періоди розвитку людини, під час яких це зробити можна докладаючи меншого зусилля, так як психіка саме в цей момент працює потужніше маючи найвищі показники корисної дії відносно часових затрат досягнень успіху та кількості енергетичних витрат.

Дослідження які проводили психологи та фізіологи свідчать про те, що саме період дитинства (від утробного до молодшого шкільного) є наріжним каменем у становленні особистості і зокрема її творчих потенцій. Енергетика дитинства здатна запустити або загальмувати творчі здібності людини.

© Кочерга О.В., 2006

Недарма більшість дослідників говорять про це, приділяючи цьому періоду належну увагу.

Вітчизняна психологія вважала цей період теж важливим, хоча вважалось, що певні недоліки розвитку в цей період можуть бути подолані за умов відповідного виховного та навчального впливу. Дещо перебільшувались можливості навчально-виховного впливу в пізніші періоди. Тому вітчизняна система освіти схильна була більше орієнтуватись на навчальні впливи, які ставились панацеєю від певних недоліків у розвитку людини в період її дошкільного дитинства.

Між тим, дослідження, проведені Смірноюю О.О. у 40 дошкільних закладах в Москві показали що 30 % дітей у віці 4 - 5 років взагалі не розпочинали гри. 40 % дітей 5 - 5,5 років знаходяться на етапі гри - дії, хоча повинні переходити до рольової гри. Отже гра, як провідна діяльність дошкільника активно витісняється різноманітними заняттями, спрямованими безпосередньо на розвиток виключно пізнавальних здібностей дитини. В той час, як зовсім невілюється соціалізуюча спрямованість гри в житті дитини. Таким чином закладається небезпека суттєвого зменшення "лідерів", здатних за собою вести, ініціативних "відкривачів", активних "пошукачів"; у дитини не формується здатність брати на себе відповідальність.

В період створення нових підходів у становленні моделі дошкільної освіти, деякі педагоги почали дублювати в ній модель початкової освіти, що докорінно суперечить інтересам дитини, а саме звужує її функціональний розвиток тільки до навчання. Такий підхід гальмує та блокує художньо-естетичний розвиток, протиставляючи йому пізнавальний (ускладнену математику, елементи письма, заняття з читання і т. подібне). Такий підхід спрямовує до передчасної активності лівої півкулі мозку дитини (яка відповідає за аналітичне мислення, логічні, математичні та мовні здібності), уповільнюючи активність правої півкулі головного мозку.

Отже, порушується гармонія діяльності головного мозку дитини, де в період дошкільного віку активніше працює права півкуля мозку (яка відповідає за просторові здібності, художні здібності, музичні здібності, почуття та емоції, уяву, образне, практичне мислення).

Загалом відомо, що ліва півкуля відповідає за логічні дії, а права - за рухові, почуттєві.

В історії фізіології склалося так, що з двох півкуль людини одна (ліва) довгий час вважалась переважаючою - домінуючою. Оскільки існує перехрест нервових шляхів, що йде від кінцівок до півкуль мозку, то при домінуванні лівої півкулі провідною, здебільшого, ставала права рука. Головування лівої півкулі пояснювали тим, що в ній зосереджено управління найважливішими психічними функціями свідомості, контролю, мови і абстрактного мислення, а також (оскільки наші руки-ноги керуються навхрест) провідної, правої руки. Але наука підтверджує, що і права півкуля не обділена управлінням: підсвідомості, інтегрування психічних процесів, практично-наочної діяльності, інтуїції, музичної та художньої творчості, образного мислення...

Також стало зрозумілим, що *мозок працює не за стереотипом, а динамічно, "керуючись ситуацією"*. При обробці інформації однією півкулею на певний час інша зменшує свою активність, ніби гальмує. Взаємодоповнюючий та одночасово синхронний режим півкуль створює умови для повноцінної, гармонійної психічної діяльності. На жаль, сучасна система виховання дитини дуже рідко звертається до можливостей функціонування правої півкулі мозку дитини (образного мислення), частіше вона апелює до механізмів лівої півкулі (до логічного мислення). Однією з причин цього є не усвідомлення того, що рухова активність дитини суттєво впливає на творення і становлення образного мислення.

Роль спадковості і виховання в розвитку мозку особистості свідчать дослідження О.Й.Грюссера, Т.Зельке, Б.Циндра [1]; вони детально характеризують асиметрію лівої і правої півкулі мозку людини. За їх даними складена така таблиця (оскільки переважно у нас ліють *правші*, то вона саме і характеризує, який розподіл домінування функцій півкуль у них діє):

Таблиця 1.

Розподіл функціонування півкуль мозку людини

Ліва півкуля	Права півкуля
Усне мовлення	Метафоричне значення мовлення
Читання	Почуття гумору
Письмо	Емоційне забарвлення мовлення
Вербальне мислення	Інтонація усного мовлення (просодія)
Розмір прози та поезії	Звуковисотні відношення, тембр і гармонія у музиці
Ритм музики	Просторові поняття та уявлення, стереоскопічний зір, обертання у просторі
Назва кольорів	Просторові координати, загальна просторова орієнтація
Класифікація кольорів	Геометрія, гра у шахи
Рахунок	Сприйняття "гештальтів"
Права частина зовнішнього простору	Ліва та права частина зовнішнього простору
Інтерпретація міміки та жестів	Розпізнавання міміки та жестів
	Впізнавання облич
	Емоційні реакції

Наведені дані підтверджують наявність латералізації розподілу домінування функцій півкуль мозку людини. Це дає підстави стверджувати про можливість впливу на діяльність півкуль шляхом їх стимулювання за умови відповідних дій у керуванні почергового навантаження півкуль *образно-почуттєвим* та *структурно-логічним* змістом навчального матеріалу.

Наукові дослідження вказують [2] на те, що до тринадцяти років всі діти є лівшани (ви пам'ятаєте, що руки впливають на діяльність мозку) тобто активніше у них працює права півкуля (або можна сказати: до тринадцяти сенситивний вік для її розвитку - "найсприятливіший період").

Тому логічним, на нашу думку, є активне використання в навчальному процесі як правої, так і лівої руки (обоєрукості). Оскільки цей крок буде гармонізувати роботу лівого та правого мозку дитини про це ще наголошував В.О. Сухомлинський [3]. Але на практиці, в школі, на жаль, все навпаки: - в початкових класах активно експлуатують лівий мозок (праву руку) і залишають правий мозок бездіяльним (ліву руку). В сенситивний вік розвитку не використовують природні задатки, не перетворюють їх на відповідні здібності.

Результат навчання йде за схемою "я сказала - ви зробили та запам'ятали". Тут активно діють не природні бажання учня, а "штучні" вимоги вчителів та батьків, використовується потенціал здоров'я учня та дорослого.

Гармонізація обсягу теоретичного блоку знань та практичної діяльності учня - сходинка до розвитку таланту учня. Навчання учнів у початковій школі має враховувати особливості функціональної асиметрії півкуль кожного індивіда. Отже, потрібно враховувати проблему "лівші" (правокульового сприймання), пам'ятаючи, що весь сучасний процес навчання побудований виключно для тих, хто послуговується правицею (лівокульове сприймання).

Перехід до дванадцятирічної моделі освіти заклав умови створення чотирирічної початкової школи, яка дійсно не тільки розвантажила навчальну програму, обмежила тиск навчання на учнів, але й суттєво понизила ценз вступу дітей до школи на один рік, дозволивши це робити у шість років. Початок навчання з шести років ставить на наш погляд серйозні проблеми: а) *чи готова дитина йти до школи, якщо 65% дітей шестирічного віку по Україні є шкільнонезрілими за станом здоров'я, фізичного та психічного розвитку;* б) *хто і як буде визначати цю готовність, психолог, лікар, вчитель?*; в) *як адаптувати процес навчання до процесу розвитку, в межах гри, яка є провідною в цей період?*; г) *чи готовий вчитель початкових класів до роботи з дітьми дошкільного віку?*; д) *чи готова школа створити санітарно-гігієнічні умови для повноцінної діяльності (шестирічок) цієї категорії дітей?*

Проблем та запитань більше ніж відповідей на них. Однозначно можна стверджувати, що жодна з проблем не має нажаль повного розв'язання. Створення комплексів школи-дитячий садок (ШДС) - зняло напругу, але докорінно не змінило негативні тенденції так, як вчитель, ще недостатньо готовий до роботи з шестирічками в межах ігрової діяльності, а вихователь недостатньо обізнаний з методикою початкового навчання. Приміщення ШДС не завжди придатні для навчання, оскільки освітлення, розміщення парт, розташування дошки часто мають порушення гігієнічних норм. Крім цього, дітей інтенсивно "збагачують" різноманітною інформацією, як наслідок втома та перевтома дитина і намагання себе захистити.

Західна модель освіти пропонує іноді "початок навчання і в 4,5 років і в 5 років", але всі забувають, що це не навчання, як це відбувається у нас в звичайній школі. Це скоріше пропедевтика до шкільного життя, яка не пов'язується з необхідними обсягами знань та якістю їх засвоєння (на Заході довгий час взагалі не була розвинена система дошкільної освіти тому і виникла потреба адаптації дітей до групової діяльності). Отже ця модель не розбалансовує, а навпаки стимулює творчий розвиток дитини за умови доброї її соціалізації до середньої школи.

Без сумніву варто, ще раз нагадати, що "забираючи дитинство" ми скорочуємо можливості розкриття творчих здібностей особистості в її подальшому житті. Варто пам'ятати, що більшість психологів і серед них О.В.Запорожець[4], Г.С.Костюк [5], Д.Б.Ельконін [6], А.Валлон [7], Ж.П'яже [8] неодноразово переконливо доводили об'єктивне існування послідовних періодів вікового розвитку психіки і недоцільності скорочення їхньої тривалості чи штучного форсування переходів від попереднього до наступного.

Так, О.В.Запорожець [4] обстоював ідею максимального використання можливостей кожного вікового періоду для збагачення функціонального розвитку, створення оптимальних педагогічних умов для реалізації потенційних можливостей дитини в межах кожного періоду, тобто висунув психолого-педагогічну концепцію *ампліфікації*, збагачення розвитку, і рішуче засуджував ідею штучної акселерації психічного розвитку дитини. Саме цей підхід властивий гуманістичним напрямам психології й педагогіки, пов'язаним з проблемами навчання та розвитку.

Крім, цього важливо зрозуміти, ще важливий аспект стан здоров'я наших дітей, який залежить від міцності імунної системи, яку руйнують малі дози радіації, та електромагнітне опромінення (не нормоване сидіння біля телевізора, монітора комп'ютера, які часто обмежують активну рухову діяльність дитини) у комплексі з психічними перенапруженнями.

Про сучасний стан здоров'я дітей свідчить не втішна статистика, яка вимагає замислитись як батьків, так і педагогів: у 70% випадків сучасні діти народжуються з патологією під час вагітності і пологів матері ; у 60-70% дітей фіксуються порушення в ранньому періоді їх розвитку; більше 80 % дітей які ідуть до

школи, відмічаються відхилення у стані здоров'я; близько 10% дітей, які вступають до школи, мають прикордонні порушення психічного здоров'я; у 20-40% школярів є нервово-психічні хвороби, у більшості з них - так звана мінімальна мозкова дисфункція; 60 % дітей які ідуть до школи мають порушення мовленнєвого розвитку; 25-80%- порушення у розвитку моторних функцій; 30-35% - порушення зорово-просторового сприйняття та зорово - моторних координацій [9].

Зрозуміло, що все це впливає та тисне на психіку дитини, уповільнюючи або іноді блокуючи її творчі здібності. Усвідомлюючи всю складність ситуації важливо визначити реальні пріоритети у становленні системи дошкільної і початкової освіти. Саме розглядаючи як певну цілісність дошкільну і початкову освіту ми можемо позитивно змінити існуючу ситуацію, створивши середовище для розвитку творчих здібностей дитини, спираючись на її запити та інтереси, а отже в подальшому можемо отримати творчу особистість, готову до розв'язання різноманітних задач.

Дошкільна освіта - це перша в житті людини суспільно організована діяльність, період коли дитина адаптується до соціальних вимог суспільства та розкриває у процесі організованого функціонального розвитку свої задатки, які повинні реалізуватися в її творчі здібності. Саме в цей час активно створюється фундамент почуттєвого, образотворчого, музичного, мовного розвитку, що є шляхом розкриття творчих потенцій дитини.

Тут закладаються основи практичного інтелекту, активним інструментом якого є взаємозв'язок мислення, почуттів та уяви, саме вони є сутнісними силами людини. Важливо в цей період дати елементарні відомості, а не фундаментальні знання тобто показати простір цих знань, особливо спираючись на організовані спостереження та пошуково-дослідницьку діяльність дитини через порівняння і зіставлення об'єктів оточуючого світу. Особливе місце в цьому процесі посідає пошуково-дослідницька діяльність. Пошуково-дослідницька діяльність дошкільників спираючись на образне мислення поступово формує його логічні складові, закладаючи логічне мислення. Не логіка як предмет, а образне мислення як джерело поступового включення лівої півкулі головного мозку (центру логічних дій).

Пошуково-дослідницька діяльність цінна тим, що для власних дій діти не одержують готових знань від педагога, а виявляють свою творчу активність, теж саме що відбувається на "заняттях" з фізичної культури, музики, малювання, ліплення. Таким чином формується самостійність дитини: вміння брати на себе ініціативу та відповідальність. Пошуково-дослідницька діяльність репрезентує активні методи пізнання, невід'ємною ознакою яких є зміни предмета пізнання, що досягається різними способами. Цей вид дуже вдало поєднує чутливість і діяльність, що в повному обсязі відповідає особливостям мислення дошкільників.

Безперечно світ почуттів дитини, який розвиває музика, хореографія, образотворча діяльність, фізична культура стає фундаментом для активної роботи їх мислення та уяви в майбутньому їх навчанні у початковій школі. Тому важливо не допускати диспропорції в дошкільній освіті між пізнавальним розвитком який останнім часом почав привалювати над художньо-естетичним, фізичним та соціально-особистісним. Такі диспропорції приводять до перевтоми та перевантаженню дитини, негативно впливаючи на її здоров'я, провокуючи неврози та інші небажані явища.

Подібні деформації в дошкільній освіті провокуються вимогами батьків, які вважають, що раннє навчання дитини в дошкільному віці забезпечить їй в подальшому успішність в школі, позитивне ставлення до них вчителів та однокласників. Тому починаючи з дитячого садочка та початкової школи батьки намагаються, щоб їх дитина наращувала кількісно знань, вмінь, навичок під гаслом: "Чим раніше вона почне шкільне навчання, тим краще". Але ж при цьому батьки (педагоги дошкільної і початкової освіти) недоопінують такі негативні наслідки, як *втрата у дітей цікавості до навчання*. Отже дошкільна освіта це пропорційний, гармонійний розвиток у дитини її *задатків та художньо-естетичних, фізичних, соціально-особистісних та пізнавальних здібностей*.

Перехід дитини до школи висуває проблеми адаптації до умов шкільного навчання, між тим сучасний першокласник це не молодший школяр, а дошкільник, у якого провідною діяльністю залишається *гра*, а не навчання. Тому модель, яку нама-

гаються нав'язати шестирічному учню, як молодшому школяру не спрацьовує і терпить фіаско, але при цьому суттєво деформує бажання дитини навчатись. Отже варто говорити не тільки про адаптацію шестирічного учня до школи але і адаптацію школи до потреб учня дошкільника. Мова іде про те, що необхідно максимально зберегти ті нароби у розвої душі дитини, які були започатковані в період її перебування в дитячому садочку. Навчання мусить проходити через гру, а не класичний урок. Отже класичний урок мусить трансформуватись у інтерактивне заняття яке є виваженим у часі та формах роботи.

Сьогодні на наш погляд сучасний вчитель початкових класів неготовий до повноцінної роботи з шестирічною дитиною. З одного боку він слабо обізнаний з психологією дошкільника, з іншого боку - він недостатньо знайомий з програмами дошкільної освіти. Досвід роботи з вчителями початкової школи свідчить про те, що в них є завищені вимоги до своїх колег вихователів дитячих садочків. Вчителі як правило, настоюють на тому, що дітей погано навчають і готують до школи. Діти, на їх погляд, погано читають, розв'язують задачі та приклади, недостатньо обізнані з оточуючим світом. Гімназії, ліцеї та інші навчальні заклади при вступі до першого класу організують різноманітні екзамени та тестування. В цих випадках вони висуваючи вимоги до дитини, "прикриваються" начебто її інтересами, а фактично вибирають зручних для себе дітей.

Отже, одночасно вони порушують *конституційне право* дитини на освіту та права батьків *вибирати школу* для своїх дітей. З моральної точки зору дитині відмовляють у її *шансі на успіх, тобто ставлять під сумнів її природні задатки та творчі здібності*. А це "урок", який залишається в душі дитини на все життя, урок недовіри до її можливостей, що тягне за собою можливі гальмування та сповивання її творчих потенцій.

Початкова освіта є першою обов'язковою та найбільш поширеною у всіх країнах. Тому можна стверджувати, що ця освіта є найросповсюдженішею серед всіх інших форм освіти. Саме тому до неї і особливі вимоги. Саме від початкової освіти залежать майбутні успіхи у розкритті та розвитку творчих здібностей дитини. Провідну роль в початковій школі відіграє *особистість вчителя*. Від неї залежить, як учень розкриє свої твор-

чі здібності. Чого очікує дитина переступаючи поріг школи? Мабуть розуміння, любові, позитивних вражень, віри в себе але більше всього насолоди насамперед пізнання. Отже дитина очікує навчальної насолоди.

Основна стратегічна задача початкової освіти полягає у формуванні у дитини вміння вчитись та здобувати знання (*пізнавальні здібності*) за умови подальшого розвитку її *художньо-естетичних, фізичних, соціально-особистісних здібностей*. Мова іде про їх гармонізацію та подолання предметоцентризму серед вчителів. Варто усвідомити, що стратегія початкової освіти, яка вибудована на ідеї головних (основних) предметів (математики, читання, мови) та другорядних предметів (фізичної культури, образотворчої діяльності, трудового навчання, музики) у школі це шлях до перенавантаження та руйнації психічного здоров'я дитини, а отже небезпека для майбутнього країни в умовах становлення інформаційного суспільства.

На нашу думку, виникає потреба у розробці окремого курсу: "Психофізіологічні можливості дитини в перші роки її життя" (для майбутніх вчителів та вчителів, які проходять курсове підвищення кваліфікації). Знання справжніх фактів та усвідомлення психофізіологічних можливостей дитини в період початкового навчання допоможуть вчителю краще враховувати їх у навчально-виховному процесі.

Література:

1. Грюссер П., Зелке А., Цинда Т. Функциональная асимметрия мозга и ее значение для искусства, эстетического восприятия и художественного творчества // Красота и мозг : Биологические аспекты эстетики. - М., 1995.- С.265-299.
2. Деглин В.Л. Лекции о функциональной асимметрии мозга человека. - Амстердам-Киев : Ассоциация Психиатров Украины, 1996.- 151 с.
3. Сухомлинський В.О. Вибрані твори.: У 5 т.- К.: Радянська школа, 1976. Т.2. Сто порад учителеві.- С. 521-522.
4. Запорожец А.В. Избр.психол. тр.: В 2 т.- М.: Педагогика, 1986.- Т.1. Психическое развитие ребенка.- С.155-221.
5. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розви-

ток особистості. - К.: Рад. шк., 1989.- 260 с.

6. Эльконин Д.Б. Психология игры. - М.: Педагогика, 1978.- 304 с.

7. Валлон А. Психическое развитие ребенка.- СПб.: Питер, 2001.- 208 с.

8. Пиаже Ж. Избранные психологические труды.- М.: Международная педагогическая академия, 1994.- 680 с.

9. Кочерга О.В. Фактори психічного здоров'я і творчий розвиток дитини. - К.: КМПУ імені Б.Д.Грінченка, 2004. - 148с.

Стаття надійшла до редакції 06.11. 2006